

”TOI A OLI IHAN OMA MAAILMANS, HYVÄSSÄ JA PAHASSA”

HANASAARI A -VOIMALAITOKSEN VAIHEET JA SEN TYÖNTEKIJÄT 1957–2007

Maija Kärki

Helsingin Hanasaari A -voimalaitos rakennettiin 1950-luvun lopulla. Siitä lähtien voimalaitos oli intensiivisessä käytössä, kunnes sen toimenkuva muuttui 2000-luvun alussa varalaitokseksi ja ”kulttuuritehtaaksi”. Artikkelin kuvaa voimalaitostyötä eri aikoina ja tuo esille myös niitä perustavanlaatuisia muutoksia, joita voimalaitos on kokenut elinkaarensa aikana. Artikkelin antaa myös äänen voimalaitoksen työntekijöille, heidän ajatuksilleen, mielipiteilleen ja arvoilleen.

Artikkelin aihe juontaa kesään 2007, jolloin kirjoittaja pääsi dokumentoimaan Hanasaari A -voimalaitoksen teollista perinnettä. Kesän aikana haastateltiin yhteensä lähes 50 nykyistä ja vanhaa voimalaitoksen työntekijää sekä lisäksi Helsingin Sanomien, Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston sekä kaupunginvaltuuston edustajia. Helsingin Energia käynnisti kyseisen dokumentointiprojektin, kun Helsingin kaupunginvaltuusto oli vahvistanut Hanasaari A -voimalaitoksen purkamispäätöksen joulukuussa 2006. Artikkelin loppupuoli käsittelee tätä purkupäätösprosessia sekä toimia, joihin Helsingin Energia ryhtyi tallentaakseen purettavan voimalaitoksen historiaa ja perinteitä.

Artikkelissa hyödynnetään ihmiskeskeistä ja tulkitsevaa näkökulmaa voimalaitoksen ja sen yhteisön historian tutkimisessa ja tulkittamisessa. Ote Hanasaari A:n käsittelyyn on mikrohistoriallinen, näkökulma kumpuaa yksittäisten henkilöiden haastatteluista ja heidän elämäntarinoistaan, joiden kautta pyritään kuvaamaan voimalaitoksen vaiheita sekä voimalaitosyhteisöä.

HANASAARI A -VOIMALAITOKSEN ALKUVAIHEET

”Kesäinen iltakävelijä, joka joskus 1950-luvun alkuvuosina sattui Sörnäisten rantatietä kulkemaan ja suuntamaan katseensa kohti iltauringon valossa kylpevää Mustikkamaan saarta, näki etualalla meressä pienen kallioiden saaren. Sen keskellä hän näki puiden ympäröivän vanhan asuintalon, taaempaan joukon talousrakennuksia ja etualalla rannassa veneiden piirittämän pienen venetelakan. Kulkijamme ei varmaan voinut aavistaa, että tuo kaikessa röttelöisyydessään idyllinen saari oli jo tuomittu jäämään kehityksen jalkoihin ja että siitä oli tuleva suurten inhimillisten, aineellisten ja taloudellisten ponnistelujen tapahtumapaikka.”¹

Näin tunnelmoi diplomi-insinööri, Helsingin kaupungin sähkölaitoksen uudisrakennusosaston päällikkö Eino Toivainen Hanasaari A -voimalaitoksen vihkitilaisuudessa 26.4.1967. Ennen näitä pirskeitä, kuten Sähkösanoma² uutisoi juhliä, Helsingin kaupungin sähkölaitos oli kulkenut jo pitkän matkan sähkön ja lämmön tuottajana.

Helsingin Energian energiahuoltoalue on ainutlaatuisen esimerkki yhden yrityksen teollisuusrakentamisesta noin sadan vuoden ajalta. Ilmakuva on Sörnäisten energia-alue, josta on muodostunut osa Helsingin kaupunkikuvaa. Taustalla on Suvilahden voimalaitos, keskellä Hanasaari B -voimalaitos ja edessä käytöstä poistettu Hanasaari A -voimalaitos. Voimalaitosten arkkitehtuuri kuvastaa kunkin suunnittelu- ja rakennusajankohdan arvoja ja ihanteita. Suvilahti kertoo vuosisadan vaihteen tekniikan ja uuden teräsbetonikonstruktion ihailusta, Hanasaari A taloudellisuuden ja tehokkuuteen liittyvien seikkojen korostamisesta ja Hanasaari B 1970-luvulla kasvaneesta ympäristön ja kaupunkikuvan huomioon ottamisesta (Aalto 2006, 29). Kuva: Helsingin Energian arkisto.

Helsingin Energia on lähes sata vuotta vanha kunnallinen liikelaitos³. Helsingin kaupungin sähkölaitos perustettiin vuonna 1909, ja ensimmäinen höyryvoimalaitos, Selim A. Lindqvistin suunnittelema Suvilahden voimalaitos, sijaitsi Helsingin itäisessä kantakaupungissa, Sörnäisissä. Sörnäisten energiahuoltoalueella sijaitsee nykyisin kolme voimalaitosta, joista uusin, vuonna 1974 käyttöönotettu Hanasaari B -voimalaitos on voimalaitoskäytössä. Suvilahden voimalaitos vastasi 1900-luvun alkuvuosikymmenet Helsingin sähköntuotannosta, mutta sodan jälkeen se ei enää riittänyt vastaamaan kasvavan kaupungin energian tarpeeseen. Salmisaareen valmistuikin uusi voimalaitos vuonna 1953. Energiapula jatkui edelleen, ja vuonna 1956 varattiin alue Hanasaaresta höyryvoimalaitoksen, hiilikentän, öljysäiliön ja tuhkaraston rakentamista varten⁴.

Hanasaari A:ssa työskennellyt, vuonna 2007 eläkkeelle jäänyt vanhempi koneasen-

taja muisteli haastattelussa Hanasaarta ennen voimalaitoksen rakentamista:

”Mun isä teki venettä siellä jo ennen kun toi [Hanasaari A rakennettiin], joskus viiskytluvun alussa. Olin semmonen pikukupuika, mä olin sen mukana. Tuolt kaasulaitoksen läpi tultiin aina, mä muistan siin tuli semmonen lankeusilta, se kupli siinä välissä semmosia valtavia keltasia kaasukuplia. Mä ajattelin, jos tonne tipabtaa niin se on hengen menoa, metaani varmaan hais semmokselle.”⁵

Hanasaaren rakennustyöt aloitettiin keväällä 1957. Oli kiire saada uusi voimalaitos tuottamaan energiaa. Päävastuu Hanasaaren voimalaitoksen kokonaissuunnittelussa oli uudisrakennusosaston voimalaitosten suunnittelutoimistolla. Toimistoa johti Vilho Immonen, josta myöhemmin tuli Teknillisen korkeakoulun professori. Hanasaari nähtiin koulutusprojektina insinööreille, sillä yhä uusia voimalaitoksia oli suunnitteilla. Arkkitehti Vera Rosendahl vastasi Hanasaar-

ren piirustuksista ja konstruktio-laskelmat teki diplomi-insinööri U. Varjo⁶.

Hanasaaren ensimmäinen rakennusvaihe valmistui alkuvuonna 1960 ja sen kaupallinen käyttö aloitettiin saman vuoden elokuussa. Voimalaitos rakennettiin tehokkuuden ehdoilla niin, että ympäristö ja laitoksen sopeuttaminen ympäristöön jäivät vähälle huomiolle. Energiantarve ajoi siis estetiikan edelle. Hanasaari A:sta tuli tehokkaasti suunniteltu, funktionaalinen voimalaitos, jossa toimistotilatkin oli minimoitu⁷. Vanhat voimalaitostyöntekijät muistelivat, että voimalaitos oli jopa ahdas ja epäkäytännöllinen liialliseen tehokkuuteen pyrkimisen takia⁸.

Ehkäpä ahtaudesta johtuen Hanasaari A:ssa oli vaikeasti löydettäviä paikkoja, jopa siellä pitkään työskennelleille: ”*Kun aina puhutaan siitä, että koska ihminen osaa ja tuntee ja tietää talon. ... Siel on semmonen kummitustaso. ... Kun taas kabville kokoonnuttiin, niin mä kysyin, että hei; mennään sieltä ykkösgeneraattorin vierestä alas ja sitten mennään sinne aivan kamaan, abtaaseen peräloukkuun ja siel on ovi. Kun sen aukasee, niin sit sä ootkin sellasella parvekkeella, joka on kattilahuoneen puolella. Onks se kummitustaso? Jätkät sano: no nyt sä osaat tän talon. Mä olin ollu kaks vuotta sillon talossa. Et kummitustaso löyty kahden vuoden kuluttua,*

Hanasaari 1950-luvulla ennen voimalaitoksen rakentamista.
Kuva: Helsingin Energian arkisto.

Moderni ja uusinta tekniikkaa edustava Hanasaari A -voimalaitos. Kuva: Helsingin Energian arkisto.

kaikki ei sitä välttämättä koskaan löytäny eikä tiennyt sitä. Se oli erittäin puiossa. Ja mä en ees tiedä, miksi se on koskaan tehty. ... Ellei hätäpoistumistie näin niin kun jälkikäteen ajatellen, niin se vois olla jossakin tilanteessa, et jos turbiini suunnilleen räjähtää, niin pitää päästä pakoan.”⁹

Verrattuna matalaan Suvilahden voimalaitokseen oli Hanasaari A massoitteeltaan hyvin erilainen. Höyrykattilat olivat suuria ja ennen kaikkea korkeita, mikä kasvatti rakennuksen kokoa ylöspäin. Ikkunapintaa oli runsaasti. Hanasaari A koostui kahdesta osasta. Tiiliverhoiltu kattilasali nauhamaisine ikkunoineen oli voimalaitoksen merenpuoleinen julkisivu. Kaupunginpuoleinen matalampi osa oli turbogeneraattorisali. Se oli päällystetty harmaalla mineriiittilevyllä ja julkisivua hallitsi suuri ikkunapinta¹⁰.

Laitteistot voimalaitokseen tulivat pääosin Saksasta, joten saksalaiset asentajat olivat tuttu näky voimalaitoksen alkuaikoina suomalaisille työntekijöille. Hanasaari A:ssa oli useita teknisiä uudistuksia, se todella edusti 1960-luvun alussa uusinta voimalaitostekniikkaa. Esimerkiksi voimalaitoksen hyötysuhteen kohottamiseksi otettiin käyttöön höyryn välitulustus. Turbiinit ja

generaattorit mitoitettiin kattiloiden maksimituotoille puhtaassa sähköntuotannossa. Turbiinit olivat niin sanottuja väliottolauhdutusturbiineja, joissa oli höyryn väliotot kaukolämmön tuottoa varten. Uutuutena otettiin käyttöön myös hiilen pölypoltto¹¹.

Osa haastatelluista oli mukana voimalaitoksen vastaanottokokeissa vuonna 1960¹²: ”Kaikki lukemat otettiin käsipelillä ja sä voit kuvitella sitä. Jos annettiin joku koe, et se kestää puoltoista tuntia ja sit sulla oli siinä mittareita. Ne oli kasattu ryhmiin ja sun piti lukee ne mittarit esmes kolmen minuutin välein. Niitä saatto olla kymmenenkin mittaria ja ku sä sait luettua ne ja katot kelloa ja ei muuta ku alat toisen [kerran] lukea. Mä muistan, ne oli kyllä pitkiä tunteja. Ja sitten kaiken lisäksi, kun ne oli siellä laitteitten vieressä, siellä oli kuumaa ja pölystä. ... Välillä oli helpotus, että nyt otetaan viiden minuutin väli.”

Hanasaaren voimalaitos oli ajan oloihin verrattuna varsin pitkälle automatisoitu. Laitteiden toiminnan seurauksena ja ohjaus tapahtui lämpövalvomosta. Voimalaitokseen suunniteltiin ja rakennettiin tilat kahdelle höyrykattilalle. Toisen vaiheen suunnittelutyöt aloitettiin syksyllä 1962. Hanasaaren koko rakennusprojektin virallisia vihkiäisiä juhlittiin 26.4.1967. Uusin voimalaitos oli

tuolloin maan toiseksi suurin Naantalın voimalaitoksen jälkeen¹³.

VOIMALAITOSTYÖ HANASAARI A:SSA

Useita olennaisia Hanasaari A:n piirteitä tiivistetty seuraavassa haastattelussa¹⁴:

”Mä olen jo toisessa polvessa energialaitoksella eli mun isähän tuli meriltä aikoinaan, silloin kuuskytluvun puolessavälissä ja meni Hanasaaren A -voimalaitokselle, mikä nyt sitten puretaan. [Me] asuttiin tos Siilitiellä ja mä pikkupoikana jo pääsin näkeen, kun ei esimerkiksi toista kakosplokkia ollu vielä tehty. Se on vaikuttanu koko mun elämäni oikeastaan toi laitos sitten. Faijan kautta mä koen ton laitoksen, sehan oli siihen aikaan kuuskytluvun puolessavälissä hienoo ja suurenmoista tekniikka, hi-techä ku tänäpäivänä

Hanasaari A -voimalaitoksen erään työntekijän lapsen piirros öisestä Hanasaari A:sta. Taustalla on musta hiilivarasto ja Merihaan rakennuksia. Työstä käy hyvin selville voimalaitoksen kaksiosainen rakenne isoine ikkunapintoineen. Voimalaitoksen työntekijöiden lapset pääsivät usein vierailemaan laitokselle, jossa jopa järjestettiin vuosittain perhepäiviä (Esim. TYKL/spa/519:informantit 1, 4, 20, 43).

Hanasaari A:n valvomo vuonna 1967. Kuva: Helsingin Energian arkisto.

sanottas, oli se vesipuoli ja kaikkee. Siihen liitty tämmösiä asioita, kun Suomessa ei vielä sodan jäl- keen osattu. Tääl oli paljon saksalaisia tekemässä niitä, turbiinit ja kaikki huippuosaaminen tuli sieltä. Sitä kesti melkein seiskeytluvun loppuun asti, isoissa revisioissakin oli saksalaisia mukana.”

Voimalaitoksen työntekijät tulivat pää- sääntöisesti 1950- ja 1960-luvuilla meriltä, sillä pätevyys ja konemestarin kirjat saavu- tettiin vain laivoilla työskennellessä¹⁵. Hana- saari A:lle on myös tyyppistä se, että siellä on työskennelty useiden sukupolvien ajan¹⁶. Monilla voimalaitoksen työntekijöillä onkin syntynyt syvä suhde voimalaitokseen jo lap- suudesta lähtien.

Voimalaitoksen työväki voidaan jakaa karkeasti kunnossapito- ja käyttöpuoleen. Voimalaitoksella tehtiin asentajina töitä kattila- ja turbiinipuolella, oli sähkömie- hiä, vedenkäsittelijöitä, satamanostureiden miehiä ja telineen rakentajia. Oli valvomon vuorotyöntekijöitä, laborantteja ja insinöö- rejä. Työntekijät ovat kokeneet, että 1960- ja 1970-luvuilla panostettiin nykyistä enem- män laitoksen kunnossapitoon, mikä näkyi käytännössä kunnossapitohenkilökunnan huomattavana määränä¹⁷. Merkittäviä ja lai- toksen henkeen huomattavasti vaikuttaneita persoonia olivat kattila- ja turbiinipuolen mestarit. Mestarit jakoivat päivittäin työt ryhmälleen, heidät hälytettiin laitoksen toi- mintaan liittyvissä ongelmatilanteissa paikal- le ja he pitivät tarvittaessa oman yksikkönsä puolia toimien yhteyshenkilönä insinöörien ja laitoksen johdon sekä suorittavaa työtä tekevien välillä. Voimalaitosyhteisö oli tiivis, myös monet insinöörit tunsivat hyvin käy- tännön laitostyön, sillä he vierailivat usein laitoksella jututtamassa työntekijöitä¹⁸.

Lomittavat työntekijät kuten esimerkik- si lomittavat vuoromestarit, tunsivat erittäin hyvin koko voimalaitosyhteisön. Lomittajan tehtäviin kuului erilaisten sijaisuuksien kun- ten kesälomien ja sairauslomien hoitaminen, jolloin he oppivat tuntemaan eri vuoroissa työskentelevät ryhmät. Jokaisesta vuorosta

muodostui vastaavan mestarinsa näköinen. Myös muut voimakkaat persoonat saattoi- vat vaikuttaa vuoron henkeen¹⁹: ”XX oli tuolla pulsassa, kakkeospulsassa muistaakseni pit- kän aikaa hommissa ja se tuns sen vuoronsa. Se pääsi sinne pumpuille, missä sillä oli oma koppa, se pääsi vetäytyyn sinne. Se käytti sen niin hyväks, että se tuli sieltä pumpuilta ja muutamalla jutuilla jokaiselle se sai käymään niin kuumana sen vu- ron, että pois alta. Ja sit se tyytyväisenä lähti pois.” Jokaisella vuorolla oli myös erilainen tapan- sa ajaa voimalaitosta, mikä näkyi laitoksen käytön yksityiskohdissa.

Voimalaitoksessa työskenneltiin useim- miten pareittain, joskus isommissa ryhmis- sä. Kesäharjoittelijat ja muut nuoret työntekijät kulkivat vanhempien ja kokenempien mukana oppia saamassa. Seuraavassa eräs vuoromestari muistelee huippuunsa hioutu- nutta parityöskentelyä: ”Meil oli sitten sovittu tommonen viikonloppuhomma, että lauantaina kabeksan tuntia ja sunnuntaina kabeksan tun- tia. X1 ja sitten tää X2, niil oli kakkeoskattilan hiihimylyn huolto, jossa toises pääs on puhallin ja toisesa mylly, eli tämmösen rihtaaminen, [joka] on sitten erinomaisen bankala homma. Mä sit sanoin pojille, että tehtäskö keikka, että saatte lauantain ja sunnuntain kabeksan tuntii. Ja pojat sano, et joo, sopii se. Sitten he tuli kesken kaiken lauan- tai-iltana kysymään, että voisko he tänään jäähä niin pitkään, että he ei tulis huomenna olleskaan. Ja mä mietin, että nyt on jotain vialla, että mul- le ei yleensä nää keikan antamiset mee pieleen. Ja sitten, kun mä menin kattomaan, niin jätkät rib- tas sitä paikoilleen. Seurasin sitä vähän aikaa ja X1 sano, että lyö vähän. No tää X2 kopauttaa semmosella kymmenen kilon lyijyvasaralla. Vielä vähän, kuuluu. Kevyempi kopautus. Ja se oli siinä. Elikkää tää oli semmonen työpari. Erittään hitaasti ja laiskasti kävelivät työmaalle peräkanana, eivät puhuneet mitään, sit kun ne duunas, eivät sillon- kaan oikeestaan puhuneet mitään, mutta puolesta sanasta, äänenpainosta, pienestä eleestä ne tiesi heti, mitä toinen tarkoittaa. Ei yhtään turbaa lii- kettä, ei yhtään hosumista ja hirvittävän tarkkaa ja jämptiä työtä. Ja mä oon aina naureskellu, että

se on ollu ainoa kerta, kun mä oon mennä pahasti vikaan antaessani urakan.”²⁰

Työparin luotettavuus oli voimalaitosympäristössä ensiarvoisen tärkeää. Voimalaitos oli kuuma ja meluisa, jopa vaarallinen. ”Ybeksänkytluvun alkuako se oli, tiedettiin, et Hana[saari] A loppuu jossain kohtaa. ... Otettiin vaan määräaikaisiin työsuhteeseen ja meille tuli toimistupuolen insinöörejäkin hommiin, lämmittäjiks ja käyttöhommiin ... Mähän ensteks en tajunnukaan sitä, mut sitten kun mä siel kuljin, mä huomasin, et ne pelkäs. Sillon mä tajusin, että betäinen, näitähän pitäis pelätäkkin. Mä huomasin, ku ne putket tärisee ja ääntä pitää ja lämpö on ihan mielettömästi, ja ku ne tuli semmosesta toimitomaailmasta. Mähän olin koko ikäni ollu siellä ja kulkenu siellä rautojen välissä ja pauke käyny, ni mä en osaa enää pelätä niitä. Ja mä nyt tajusin,

Ylipaineen johdosta repesi 20.12.1964 76 millimetrin höyryputki. Sähkölaitoksen edustajat ovat kuvassa arvioimassa tilannetta repeytyneen kohdan alapuolella. Kuva: Helsingin Sanomien arkisto.

että tää ois ihan tervettä.”²¹. Totta olikin, että voimalaitoksessa sattui joitakin, jopa kuolemaan johtaneita, onnettomuuksia²².

Eräs vuoromestareista kertoi haastattelussa onnettomuudesta 1980-luvun alkupuolelta²³: ”Oli semmonen tapaus, että me käytiin X1:n kanssa kattomassa höyryvuotoa siellä kattilalla. Tarkotus oli tehdä siitä korjausmääräys. Tultiin siitä höyryvuodosta ja mentiin sinne kabeksanteen kerrokseen ja kun me oltiin siel ylhäällä, ni se putki räjähti. Jos me oltais oltu vieressä me oltais ehkä kuoltu siihen. Mut se oli sekunnissa koko laitos aivan tubkassa ja pölyssä ja ei nähny ollenkaan. Ja molemmat kattilat ja turbiinit oli käytössä. Me oltiin sen X:n kanssa siellä kattiloiden päällä ja sieltä me sitten lähdettiin hapuilemaan tietä ulos. Me tunnettiin sen verran hyvin laitos, et mä pääsin sieltä piipun taakse, me päästiin avonaiseen ikkunaan. Ja siellä me huohotettiin ja hengitettiin ja mietittiin, et miten täältä päästään sinne alas valvomoon. Siellä valvomossa ei tietenkään ollu sitä pölyä. Siellä pojat näki, et nyt on tapattu. Siel oli just tää X2, jota mä sanoin varamestariiks, jos mull oli jotain, et X2 hoida sinä putiikki, se tunsu niin hyvin laitoksen. Se oli jo alkanu junailee, että nyt ajetaan alas tää laitos ja ne oli jo soittanu palokunnan. Me sen X1:n kanssa sieltä piipun takaa semmosen luukun kautta mentiin hiilivinttiin ja sieltä hiilivintistä tultiin sitten eri teitä valvomoon ja junailemaan se loppuun. Sillon mä muistan, kun ensimmäistä kertaa me juostiin siellä hiilipölyssä, niin oikein tuolta rinnasta tuntu. En mä sillon tiennyt, et se oli sydäimestä johtuva se rintakipu.” Tämä tapaus jätti vuoromestariin jälkensä, olemassa olleen sydänvian lisäksi häntä alkoi ahdistaa esimerkiksi yövuorot, laitoksen käynnistämiset sekä tilanteet, kun töissä oli muita kuin oman vuoron luotettaviksi kokemiaan miehiä.

Vuosikymmentä myöhemmin, Hanasaari A:n ollessa voimalaitosuransa loppupuolella se oli jo tekniikaltaan vanhentunut.

*”Ku se oli vanha laitos, niin siellähän joutu vääntään venttiileitä. ... Se vaati sikäli just sitä osaamista ja ku se oli niin paljon käsityötä, jokasella vuorolla oli erilainen tapa ajaa laitosta esimerkiksi ylös: mitä missäkin vaiheessa tehdään ja kuinka, millasilla tulilla lähdetään. ... Sun piti tietää ihan jotain pikkujippoja sieltä, et ties et joku magneettiventtiili ei lähe jos ei sitä mee koputtaan, tän tyyppisiä ihan briljanttijuttui. Ja tietenkin ihmiset on vähän semmosia, et ne ei aina kaikkea kerro, ne haluu pitää itellään tällöisen osaamisjutun.”*²⁴ Tästä käsityötaidosta nousi voimalaitostyöläisten ammattilypeys. Tieto siitä, että heidän käsissään oli Helsingin kaupungin sähkön ja lämmön saanti ja tietotaito voimalan ominaisuuksista tekivät voimalaitosyhteisöstä tiiviin ja yhteisöllisen. Yhteisöllinen vastuu voimalaitoksen ajamisesta johti valtaviin ylityömääriin useiden työntekijöiden kohdalla koko 1960-luvun ajan ja myöhemminkin²⁵.

Työntekijät viettivät myös yhteistä vapaa-aikaa. Hanasaareen perustettiin henkilökunnan kerhoja, oli muun muassa venekerho, autokerho ja esimerkiksi kivenhiontaan keskittynyt kerho. Veneitä voitiin säilyttää Hanasaaren venelaiturissa ja pieniä osia korjailla ”firabelina” työajalla. Luonnollisesti järjestettiin saunailtoja ja joulujuhlia, jopa kevät- ja syyspurjehduksia, sillä eräällä työntekijällä oli kunnostettu vanha hinaaja²⁶. Työskentely ja yhteinen vapaa-aika loi kiinteitä ystävyys-suhteita, joita ylläpidetään edelleen eläkkeellä ollessakin²⁷.

VOIMALAITOSYHTEISÖN ONGELMAT

”Pauli kääntyi selin Ripaan, ja kysyi uudelleen, ”Etkö sä huomaa?”. ”Mitä mun pitäis huomata?” kysyi Ripa närkästyneenä. Silloin Pauli nosti työtakin ylös ja sen vyön alta selän puolelta näkyi kaksi vodkapullon korkkia. ”Näin sitä tullin rot-

Lentopallon peluuta Hanasaareessa vuonna 1967. Ennen toisen koneiston rakentamista lentopalloturnauksia pelattiin tauoilla ja vapaa-aikana Hanasaari A:n tyhjässä hallitilassa. Kuva: Helsingin Energian arkisto.

*tavahia kusetetaan. Se kuopii paljain käsin hiilipyttyä. Se luulee että mä paan vodkapullot noin selvään paikkaan kun tohon hiilipyttyyn hiilen sekaan. Eei nää hiilinäytteet oli vaan hämääystä, ja tullin meni siihen retkuun.”*²⁸. Lainausta on erään voimalaitoksen työntekijän kirjoittamasta puolimielikuvituksellisesta tarinasta voima-

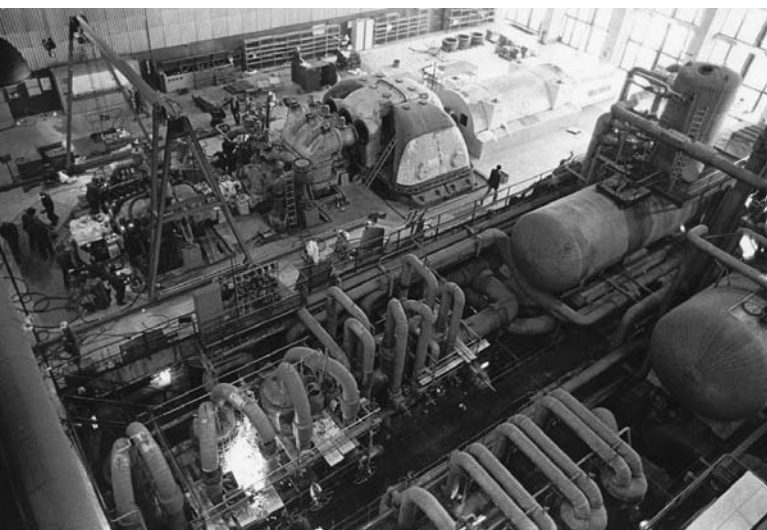
laitoksen työntekijöiden viinanhakureissusta, jossa tullia huijattiin hiilinäytteen avulla.

Hanasaari A:n alkuaikoina alue oli hyvin avoin. Elämä alueella oli tarinan mukaisesti välillä jopa villiä: juostiin hiilikentällä puolalaisista hiililaivoista haettujen viinapullojen kanssa tullia pakoon, pidettiin vuorokausien pituisia korttirinkejä, myytiin autoja venäläisille ja lastatattiin niitä yölliseen aikaan heidän laivoihinsa²⁹. Vielä vuonna 1981 Sähkösanomien artikkelissa käsiteltiin näitä asioita otsikolla ”Satama ja liikenne Hanasaaren riasat”. Artikkelissa kerrotaan siitä, että voimalaitosalueetta pidettiin tuolloin mahdollisimman avoimena paikkana ilkkivalan minimoimiseksi. Vilkas öljyn, hiilen ja lentotuhkan kuljetusliikenne sekä sataman vaikutus näkyivät edelleen alueella.

Yhteisönä Hanasaari A -voimalaitoksen väki duunareineen, insinööreineen ja johtajineen oli yhtenäinen. Monet kokivat, että voimalaitoksen johtaja oli olennainen osa sen henkeä³⁰. Myös pienemmissä yhteisöissä, kuten valvomon eri vuoroissa, juuri vuoropäällikön koettiin olevan vastuussa sen ilmapiiristä³¹. Tiiviin yhteisöllisyyden vastapainona Hanasaari A:n työntekijöillä oli yhteisiä ongelmia, teollisen perinnön tum-

mempia sävyjä. Pahimmat terveydelliset ja sosiaaliset ongelmat aiheutuivat alkoholista ja myöhemmin asbestista. Vuonna 1976 Sähkösanomissa³² kirjoitettiin alkoholista kollektiivongelmana. Artikkelissa perättiin toimintaohjeita, koulutusta ja tiedotusta sekä moitittiin laitoksen ”hyssyttelylinjaa”. Ongelmia tuotti esimerkiksi mainittu halvan viinan tuominen laivoista ja työmaajuopottelu sen seurauksena. Pahimpina työvoimapulan aikoina jopa työnhakijat saattoivat tulla työhaastatteluun juovuspäissään³³.

Asbestilla tarkoitetaan erilaisia kuitumaisia silikaattimineraaleja, joita käytetään lähinnä lämpöeristeinä. Hanasaari A -voimalaitoksessa oli asbestia paljon laitteiden eristeinä, mutta käytössä oli myös esimerkiksi asbestisuojarahkukujia ja asbestikäsineitä, jopa asbestityynyjä asentajien tueksi hankalissa työasennoissa. Sinistä asbestia jopa ruiskutettiin ilman suojarahkusteita³⁴. Asbestipölyä hengittänyt henkilö saattaa sairastua asbestoosiin, keuhkosyöpään tai mesotelioomaan tupakoinnin lisätessä huomattavasti syövä riskiä³⁵. Työterveyslääkärit tutkivat asbestin vaarallisuuden paljastuttua voimalaitoksen työntekijöitä asbestille altistumisesta. ”*Perinteisesti ajatellaan niin, että jos joku duunari tekee*

Revisiotöitä Hanasaari A:ssa vuonna 1979. Vuosihuollot eli revisiot sijoitettiin kesäaikaan, jolloin sähköntarve oli kaupungissa pienimmillään. Revisioaika oli erittäin kiireistä ja huoltohenkilökunta teki paljon ylitöitä (Esim. TYKL/spa/519: informantit 39, 44). Kuva: Helsingin Energian arkisto.

sitä likasta työtä, niin ne on ne eniten altistuneet. Mut alun perin me lähdettiin siitä, että kaikkei, jotka oli ollu, no esimerkiksi Hanasaari A:ssa, mut myös kaukolämpöverkon töissä ja muissa, missä on käytetty asbestia [tutkittiin]. Oli ne sitten suunnittelijoita, teknikoita, insinöörejä, johtajia tai työntekijöitä, niin kaikille tehtiin tarkastukset ja haastattelut ja röntgenkuvat ja keuhkokokeet. Ja itse asiassa meidän listoissa näkyy, että suhteellinen riski insinööreillä on suurempi kuin työntekijöillä.” Näin muisteli työterveyslääkärinä toiminut nykyinen Helsingin Energian ympäristöjohtaja Martti Hyvönen³⁶. Noin tuhannesta tutkitusta työntekijästä 150:llä tuli ilmi eriasteisia asbestiin liittyviä sairauksia.

NAINEN VOIMALAITOKSESSA

Voimalaitos oli työyhteisönä hyvin miehinen maailma. Dokumentointiprojektissa oli naisia haastateltavina vain kolme. Eräs naisinformanteista tuli laitokselle töihin lähetin kesäloman sijaiseksi 1980-luvun puolivälissä jatkaen uraa myöhemmin turbiiniverstaalla ja konepajalla. Kesätöihin oli tuolloin paljon tulijoita, mutta suhteiden avulla laitokselle saattoi päästä kesäharjoittelijaksi. Informantin isä oli ollut töissä Hanasaari A:ssa ennen eläkkeelle jäämistään. Voimalaitosmiljöö oli hänelle tuttu ympäristö, sillä hän oli käynyt pienestä pitäen voimalaitoksella ja viereisessä venesatamassa³⁷.

Voimalaitoksen työympäristöä informantti kuvaili kuumaksi, likaiseksi ja pölyiseksi, vaikkakaan ei epämiellyttäväksi. Turbiiniverstaalla työtilat olivat kohtalaisen hyvät, mutta voimalaitoksen puolella saattoi olla hyvinkin hankalia paikkoja: ahtaita, pimeitä ja meluisia. Myös korkeat paikat aiheuttivat jännityselementtejä työpäivään. Vaikka suurin osa miehisessä työyhteisössä suhtautui informanttiiin hyvin, eivät kaikki tienneet, miten suhtautua nuoreen naiseen voimalaitostyössä. Tämä ilmeni vähättelynä ja työttömyytenä. Toisaalta nainen saattoi saada

erityiskohtelua, kun häntä ei laitettu välttämättä kaikkein pahimpiin paikkoihin. Aluksi informantin ajateltiin tulleen verstaalle maskotiksi ja kahvinkeitäjäksi, mutta suhtautuminen muuttui, kun totuttiin hänen tekevän töitä samalla tavoin kuin miespuoliset harjoittelijatkin.

Voimalaitosyhteisössä asiantuntemuksensa takia erittäin arvossapidetty nainen, Liisa Sundberg, toimi laitoksella kemistinä. Hän suunnitteli kemian laboratorion koko sähkölaitoksen tarpeita varten aloittaen vesi- ja hiililaboratorion toiminnan käynnistämistä. Sundberg osallistui myös Hanasaari A:n suunnitteluun ja käyttöönottoon kemian alaan liittyvissä asioissa kuten voimalaitoksen vedenkäsittelyssä, korroosiosuojauksessa ja kivihiihen laaduntarkkailussa. Helsingin kaupungin sähkölaitokselle palkattu Sundberg oli Suomessa ensimmäinen voimalaitoskemisti, joten Suomessa ei ollut saatavissa minkäänlaista käytännön kokemusta tältä alalta. Näin hän pääsi ulkomaille opintomatkalta tutustumaan alan tehtäviin, mistä juontui hänen kansainvälisestäkin merkittävä uransa voimalaitoskemistinä³⁸.

HANASAARI A -VOIMALAITOKSEN TOINEN ELÄMÄ

Vuonna 2000 Hanasaari A poistettiin voimalaitoskäytöstä, jolloin sillä alkoi täysin uusi elämänvaihe. Voimalaitosyhteisöön Hanasaari A:n muuttaminen varalaitokseksi vaikutti ratkaisevasti, sillä se tarkoitti yli sadan hengen siirtämistä muihin tehtäviin, pois vanhasta voimalaitoksesta³⁹. Vain pieni osa henkilökunnasta jäi ylläpitämään voimalaitosta.

Voimalaitos on miljöönä erittäin vaikuttava. Pitkäaikainen Helsingin Energian valokuvaaja Ilkka Pohjanpalo on kuvaillut voimalaitosmiljöötä kuvauskohteena näin⁴⁰: ”Voimalaitosarkkitehtuuri luo dynaamisen habmon, jota on kiinnostavaa katsella. Voimalai-

tokset tarjoavat hyvin monipuolisia ympäristöjä. Niissä on pelkistynyttä kauneutta, joka on hyvin tarkoituksenmukaista. Voimalaitosympäristö antaa kuvallisia haasteita.” Teollinen arkkitehtuuri, vanhat koneet, mittarit ja putkistot sekä paikan pysähtynyt tunnelma kiehtoivat laitoksessa käyneitä. Hanasaari A:n löysivätkin valokuvaajat, musiikkivideoiden ohjaajat ja lavastajat⁴¹.

”Niin et Hollywoodi tuli sit sinne. Siel alko oleen sit vaikka mitä ja niit piti sit auttaa. No se alko meneen kokopäiväseksi se mejänki homma ja joutu auttaan jatkuvasti. ... Oon mä joillakin filmeilläkin ollu. ... Siihenän se loppukin siten, kun se alko vähän pelottaa, että jos siellä jotain tapabtuu, et ne loukkaa [itsensä]. Kun ne teki yölläkin niitä [kuvauksia] ja muuta eikä ollu ketään valvomassa. Jouduttiinhan me sinne kaiteisiin laittaa aukkoihin lippusiiimoja ja kaikennäkösiä esteitä”, muistelee yksi ”riihitonttuna” toiminut voimalaitostyöntekijä⁴². Viimeisten voimalaitoksella työskennelleiden tehtäviin kuului taiteilijoiden avustamisen lisäksi myös kiinteistön lämpimänä ja käynnistysvalmiudessa pitäminen⁴³.

”Vielä pitkälle kekestubattaluvulle kaikissa ympäristökeskuksen kuivissakin, kun haluttiin näyttää oikeen saastuttavaa teollisuutta, vaikka siellä oli tulet sammunu, niin edelleen kaupungin ympäristöraportissa oli kuva Hanasaari A:sta, mistä savua tuli. Sillä on, semmonen maine, että ne ihmiset ikään kun häpeilee, et me oltiin nyt tässä savupesässä ja saastepesässä ja pölypesässä töissä, niin sitten nuoret ja kulttuuri ja tää monenlainen, visuaalinen ja musikaalinen ja elokuvat ja muut, niin ikään kuin nosti sen arvostukseen taas, rehabilitoi tän homman.”⁴⁴ Hanasaari A:ssa tehty kulttuurityö ja kulttuurityöläisten osoittama kiinnostus ja arvostus miljöötä ja siellä tehtyä työtä kohtaan nosti voimalaitoslaisten omissakin silmissä Hanasaari A:n arvostusta, mikä osaltaan on saattanut vaikuttaa innostukseen sen perinteen taltioinnissa vuonna 2007.

Vuonna 2002 valokuvaaja Markku Lähdesmäki toteutti kokonaisen valokuvasarjan

Hanasaaressa. Hän toi voimalaitokseen kuvitteellisen työläisen ja kuvasi ihmisiä työnsä ääressä. Hanasaari yllätti taiteilijan: *”Minuun tekivät vaikutuksen voimalasta löytyneet kauniit muodot: se miten pelti on väännetty putkiksi. ... Hanasaari A on ruma rakennus ulkoapäin, mutta mitä enemmän tutustuin kohteeseen, sitä kauniimmalta se näytti sisältä – ja ulkoakin.”⁴⁵ Lähdesmäki käytti huumoria valokuvissaan ja malleina toimivat muun muassa voimalan työntekijät, persoonallisuudet, jotka loivat kuviin niiden sielun. Kuvat olivat hetken näkyjä, ne kuvasivat surrealistista, kuvitteellista ja teollista elämää⁴⁶.*

Urbaani menneen maailman teollisuusmiljöö ja koneromantiikka ovat inspiroineet laajalti taiteilijoita. Lähdesmäen valokuva-projektin jälkeen voimalaitoksessa on kuvattu The Rasmusen, HIMin, Apocalypticin, Don Johnson Big Bandin ja Maija Vilkkummaan musiikkivideoita ja levynkansia, nauhoitettu tv-ohjelmia, vietetty F1-kuski Nico Rosbergin sponsoritilaisuutta ja kuvattu Aki Kaurismäen elokuvaa *Laitakaupungin valot*.⁴⁷ Filmitoiminta on kuvannut *Ennätystehtaan* nimistä perinteistä viihdeohjelmaa, jossa ihmiset suorittavat erilaisia ennätystyöskentelyjä. Lavasteeksi haluttiin jotain erittäin mielikuvituksellista. Hanasaari A sopi *Ennätystehtaan* kuvauksiin hyvin, sillä valaisulla siitä saatiin toimiva lavaste: *”Meidän valaisijat, jotka ammatikseen tekee vühdettä, mutta joilla on se taiteellinen funktio, ni ne sydäntä särkien ränskei valoja päin niitä seiniä. ... Mä en oo tavannu yhtään alan ihmistä, kuvaajaa, valaisijaa, ohjaajaa, tuottajaa, joka ei ois ihastunu tohon paikkaan välittömästi”,* kertoi *Ennätystehtaan* tuottaja Osku Pajamäki dokumentointiprojektin haastattelussa. Tuottaja piti voimalaitosta helposti muokattavissa erilaiseen kulttuurituotantoon verraten sen muotokieltä *Flash Gordon*-sarjakuvaan⁴⁸.

Vuoden 2007 syyspuolella suunniteltiin Hanasaari A:n puretusta materiaalista uutta tilataideteosta energiahuoltoalueen sisään-tulon luokse. Tarkoituksena oli, että Tai-

deteollisen korkeakoulun oppilaat olisivat toteuttaneet ”romuveistokurssilla” muistomerkin Hanasaari A:lle. Useista ehdotuksista päädyttiin *Puutarha*-nimiseen teokseen, jota ei kuitenkaan ole toistaiseksi ajan puutteen takia toteutettu⁴⁹.

HANASAARI A:N VIIMEISET VAIHEET

Tv-tuottaja Osku Pajamäki (sd) on Helsingin kaupunginvaltuutettu ja kaupunginhallituksen jäsen. Hän pohti blogissaan Hanasaari A:n kohtaloa 5.11.2006: ”*Nyt harmittava. Ensinnäkin, olen nyt käynyt sisällä Hanasaari A:ssa. Kuvaamme siellä Ennätystebdas nimistä ohjelmaa Maikkarille, ja on pakko sanoa, että se on jylhin ja katu-uskottavin kuvauspaikka, jossa olemme koskaan toimineet. Rujo rakennus puilottaa sisälleen noin kymmenen tubatta neliometriä upeita tiloja, joita koristaa autenttinen 50-luvun teollisuus-design. Todellakin vain mielikuviutus on rajana voimalan kulttuuri-, ja tapatumakäytölle. Tiedän jo nyt, että tulemme myöhemmin katumaan, mikäli voimala puretaan.*” Pajamäki oli kaupunginhallituksen jäsen, kun helmikuussa 2006 tehtiin päätös voimalaitoksen purkamisesta Kalasataman osayleiskaavan yhteydessä. Tuolloin Pajamäen mukaan vanhan ja ulkosivultaan raihnaisen rakennuksen purkuperusteet tuntuivat selviltä. Sille ei tuntunut tuolloin löytyvän mitään käyttöä ja alue houkutteli merenrantanäkymineen asuinrakentamiseen. Poliitikon mieli kuitenkin muuttui hänen vierailtuaan voimalaitoksessa.

Maailmalla vanhoja voimalaitoksia on muutettu erilaiseen uusiokäyttöön. Esimerkiksi Lontoossa sijaitsevat kaupunkilaisten painostuksesta säilytetty ja kunnostettava Battersea Power Station sekä The Tate Modern, modernin taiteen museo, ovat molemmat käytöstä poistettuja voimalaitoksia. Vanhojen voimalaitosten tyyppielementti, isot turbiinihallit, sekä muun muassa voimalaitosten sopiva sijainti kaupunkirakenteessa

ovat antaneet ideoita uusiokäytölle museoista ravintoloihin ja hotelleihin⁵⁰.

Monet Hanasaari A:n vanhoista työntekijöistä hahmottelivat voimalaitokselle tulevaisuutta kulttuurikäytössä esimerkiksi museo-, teatteri- ja ravintolatoiminnan kautta⁵¹. Varsin postmodernin idean esitti Hanasaaren voimalaitoksien johtaja Kekkonen: ”*Sieluni silmillä riisuin siitä rumia asioita pois, niin mä näin siinä paljon hyviä ideoita. Loppujen lopuks mä tein semmosen homman vielä, että mä kirjoitin semmosen yhden pitkän tekstin, missä mä sitten yritin antaa niitä ideoita... Siinä on ne sähkösuodattimet, niin mä ehdin [nähdä] ne jo sillä viisiin: sähkösuodattimien tilalle voitais rakentaa lasikasvihuoneet, kattojen päällä oleva terrassi. Kuutamona näkyy ja tähtitaivas ja sit siellä on kahvilaa... Siis kasvihuone katolle, korvaamaan tavallaan sähkösuodattimen. Sitten turbiinihalli, sinne ostoskeskus ja parkkihalli alakertaan ja sitten kattilahallipnoli, sinne asuntoja. Eihän siinä tarvitse säilyttää mineriittilevyseiniä, vaan sinne voidaan tehdä vaikka McDonald'sin pääkonttorin mukaan puusäleiköstä seinät betonin ympärille. Siis, on tavallaan sääli, koska sellasta rakennussuunnittelua ei kukaan viitsi tehdä alusta pitäen. Se pakottaa luovunteen, kun siinä on määrätty ehdot olemassa. Elokuvatheateri ja vedenkäsitely ja kaikkee tämmöstä mä kirjoittelin.*”⁵² Kirjoitelma päättyi myös nimimerkillä varustettuna *Pelasta Hanasaari A* -sivustolle.

Päätös Hanasaari A-voimalaitoksen purkamisesta ei syntynyt täysin kivuttomasti. Konflikteja syntyi kansalaisten ja päätöksentekijöiden välillä. Myös Helsingin Energian ja kaupunkisuunnitteluviraston välillä oli kitkaa, vaikka kyseessä olivat saman hallinnon alle kuuluvat elimet⁵³. Hanasaari A:n paikkaa pidettiin voimalaitosneuvos Pirvolan⁵⁴ mukaan pitkään Helsingin Energiassa ikään kuin Hanasaari C:n varapaikkana tulevaisuuden tarpeita silmällä pitäen. Kaupungin päätöksentekijöiden arvot voimalaitoksen kohdalla olivat taas pääasiassa taloudellisia. Hiilivaraston ja käytöstä poistetun voimalaitoksen kohdalla oleva maaperä

katsottiin niin arvokkaaksi, ettei sitä voinut jättää käyttämättä.

”Täs oli hauska epäpyhä allianssi, että oli vanhat teknologia- ja insinööri- ja teollisuusperusteiset miehet, ja sitte kaupunkikulttuurinuofo, jotka oli osittain samassa leirissä. Niin on aika harvoin. Eikä se oo muuten sanottu, et jokaisen työpaikan kohdalla, tai rakennuksen, missä on työskennelty, et ne ihmiset haluais säilyttää sen. Päinvastoin. Et toi on must niiltä, [voimalaitosyhteisön] vilpitiön ylpeys siitä mestasta, aika hienoa.”⁵⁵ Kysymys kaupunkitilan oikeutuksesta, kysymys siitä kenen ehdoilla kaupunkia uudistetaan, nousi kansalaiskeskustelun kohteeksi ja tuotti esimerkiksi Hanasaaren purkua vastustavan Pelasta Hanasaari A -sivuston.

Kaupunkialueen käytön ristiriidat kiinnostavat myös medioita. Helsingin Sanomien toimittaja Jarmo Huhtanen kiinnostui Hanasaari A:sta marraskuussa 2006, jolloin hän alkoi seurata voimalan purkuasian etenemistä kaupunkisuunnittelulautakunnassa. Hän sai vinkin eräältä kaupunginvaltuutetulta, että vanhan voimalan puolesta kerätään nimiä ja ryhtyi selvittämään asiaa. Aihe nousi Huhtasen toimesta julkisuuteen, kun hän julkaisi kolme artikkelia Helsingin Sanomissa⁵⁶ sekä useita blogi-kirjoituksia⁵⁷. Huhtanen seurasi kansalaisaktiivien toimenpiteitä, muttei kuitenkaan uskonut missään vaiheessa, että kaupungilla olisi ollut tahtoa säilyttää voimalaa⁵⁸.

Kun kaupunginhallitus oli päättänyt esittää Hanasaari A:n purkua, kommentoi kaupunginhallituksen jäsen Osku Pajamäki asiaa blogi-kirjoituksessaan 4.12.2006 näin: *”Tuntuu kyllä aivan päättömältä, että ei voida edes selvittää vaihtoehtoista käyttöä. Meillä helsinkiläisillä on vain kerran historiassa mahdollisuus rakentaa nuo rannat. Ja nyt se tehdään pakotetulla hällävälillä mentaliteetilla. Syjettää, kun ajattelen kaupunginsuunnittelija X:n lausuntoa siitä, että nyt päästään eroon köyhyyden historiasta. Oma isoisäni oli töissä kyseisellä alueella, Helsingin kaasulaitoksella, ja minä kyllä olen enemmänkin ylpeä tuosta historiasta. Tässä*

kaupungissa ei haluta vain päästä eroon köyhyyden historiasta, vaan myös työn historiasta.” Pajamäki äänesti päätöksen yhteydessä puolueensa ryhmäkuria vastaan, mitä hän kommentoi haastattelussa myöhemmin: *”Mut ei se täs subtees sillä taval turhauta, ku oikeest joku taltoi tän prosessin, ja siel on paljon ihmisiä, joille jäi se kuva [Hanasaari A:sta]. Et ymmärrys siitä [teollisesta perinteestä]. Se on jo paljon. ... Omaa puoluetta mä vähän ihmettelen näis kaikis jutuissa, että sosiaalidemokraattinen puolue, jonka nyt kannattais niinku jossain määrin kantaa aika ylpeenä [taustaansa] ... Siis just teollisuushistorian perinnettä. Just työväenluokkana. On kyllä nousukasmaista, jos ei tämmösiä symboleja ymmärretä.”⁵⁹*

Joillekin purkukiistaa seuranneista ja asiaan kantaa ottaneista voimalaitoksen työntekijöistä päätös Hanasaari A:n purkamisesta oli raskas. *”Vaikkei X sit koskaan must loppujen lopuks ymmärtäny, ku se näki, et [pätös tehtiin] ihan väärin perustein ja argumentein. Se on hirveen raskas, se on politiikan ensimmäinen ja yleensä monille viimeinen [opetus], ku ne näkee, et asiat, Aa -neloset, joihin ne on luottanu, ja ku ne itse tuntee jonku asian, et totta! Nää tekee päätöksiä ihan rosquatestin perusteella. ... Se on murhaavaa ihmisille. Sä et pysty ikinä selittää sitä niille millään, ja sit miten sitä ite on hyväksyny sen jotenki, tai tottunu siihen. Et näin se vaan on.”⁶⁰*

Sörnäistenrannan historia on työväestöä, teollisuutta ja liikennettä. Alueen tulevaisuus näyttää Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston visioissa asunnoilta, toimistoilta ja viheralueilta. Hanasaari A:n alueen uudistaminen liittyy tulevaan Kalasatama-projektiin käsittäen maantieteellisesti Helsingin Sörnäistenrannan ja Hermanninrannan. Osayleiskaavan valmisteluun liittyen käytiin kansainvälinen ideakilpailu, jonka voitti nimimerkki Amphibia suunnittelijana arkkitehtitoimisto Harris-Kjisik Helsingistä. Suunnittelun lähtökohtana on vanhan satama- ja teollisuusalueen muuttaminen uudeksi kaupunginosaksi. Sörnäisten tavarasataman toiminnot siirtyvät Vuosaaren uuteen

Hanasaaren kärjestä järjestetyn asemakaavallisen ideakilpailun voitti ehdotus nimeltä Tropaiion. Kilpailussa etsittiin ratkaisua, joka mahdollistaisi tasokkaan asumisen ja virkistäytymisen Hanasaareissa. Terrassitalojen korkeus vaihtelee yhdestä yli 20 kerrokseen ja kortteleihin tulee yli tuhat asuntoa (Hanasaaren asemakaavallinen ideakilpailu 3.11.2006-13.2.2007. Arvostelupöytäkirja). Kuva: Arkkitehtitoimisto ALA Oy.

Voimalaitoksen purkamisessa käytetään ns. pitkäpuomitekniikkaa (TYKL/spa/519:informantti 38) eli käytännössä laitosta alettiin "nakertaa" yhdeltä sivulta kappaleiksi. Rakennusta ja prosessia ei siis erotella purun yhteydessä toisistaan. Purkamisessa päädyttiin siihen, että kaupungin puoleinen julkisivu pyrittiin säilyttämään mahdollisimman pitkään koskemattomana ja varsinainen purkutyö aloitettiin meren puoleiselta sivulta. Kuvassa on purkutilanne elokuulta 2007. Kuva: Arja Jurasch, Helsingin Energian arkisto.

satamaan. Aluetta suunnitellaan noin 15000 asukkaalle ja työpaikkoja alueelle tulee noin 6000 toteutusajan ollessa jopa 25 vuotta.⁶¹

Hanasaari A:n tilalle tulevalle asuin-korttelille järjestettiin suunnittelukilpailu, jonka voitti arkkitehtitoimisto ALA:n ehdotus Tropaiion⁶². Voittaneessa työssä esitellään kaarevanmuotoinen korttelityyppi, joka muuttaisi Helsingin julkisivua mereltä katsottuna. Asuinrakennukset muistuttavat laivoja, mitä kautta entisen sataman muisto välittyy uudelle asuinalueelle⁶³. Kaupunkisuunnitteluvirastossa ollaan innoissaan uudesta asuinalueesta: ”Ja kun tämmöinen uusi kaupunginosa on tavallaan sellainen, että vesipeilin tai jääpeilin peilauksessa näkyy nää tutut bahmot, Sompasaaren altaan keskellä vielä sattumalta sitten Johanneksen kirkko. Totta kai se tarjoaa aivan ennennäkemättömät hienot tavat hyödyntää merellistä Helsingiä, Itämeren tytär, mitä nyt vanhoina aikoina hoettiin. Nyt se on todellisuutta, kun siellä ei ole teollisuutta enää ja kun sitten Energia sovittaa oman toimintansa tähän uuteen ympäristöön, niin olemme rakentamassa ennen näkemättömän hienoa kaupunkia.”⁶⁴

Hanasaari A -voimalaitoksesta tehtiin lopullinen purkamispäätös Helsingin kaupunginvaltuustossa joulukuussa 2006. Purkutyöt aloitettiin keväällä 2007 ja dokumentointiprojekti käynnistyi kesällä 2007. Helsingin Energian nykyöntekijät arvos- telivat haastatteluissa Hanasaari A:n nopea- tahtista purkutyötä⁶⁵, joka vei jonkin verran voimalaitosväen motivaatiota aktiiviseen

perinteen keruuseen. Voimalaitoksen johtaja Kekkonen mainitsi myös haastattelussa tiukasta aikataulusta: ”Kun siinä oli mahoton kiire, se tarkoitti, että joulukuussa kun tuli päätös kaupungin valtuustolta, multa vastuu siirtyi tammi-kuun ensimmäinen päivä pois. Elikä se siirtyi

Teollisen perinteen keruuprojektissa aktiivisesti toiminut projekti-insinööri Lars Waltzer ja merkityksellinen esine. Waltzer valitsi muistoesineeksi voimalaitoksesta Hanasaari A:n turbogeneraattorin ensimmäisen koneen ylösajossa käytetyn käynnistysventtiilin. Venttiilin käyttäminen vaati taitoa: sen avulla annettiin tasaisesti höyryä koneelle varoen tiettyjä taa-juuksia turbiinin ravistelun takia. Huomioon piti ottaa erityisesti lämmittäjä, valvomon pulpettimies, joka passasi samaan aikaan kattilasta höyryä. Jokainen voimalaitoksen vuoromestari ja turbiinilaitoksen hoitajat ovat käyttäneet tätä kyseistä pienikokoista, mutta merkittävää käynnistysventtiiliä. Kuva: Maija Kärki, Helsingin Energian arkisto.

sille projektille ja meillä oli sitten kaks kuukautta aikaa kerätä kaikki omat kimpsut ja kampsut pois sieltä. Siellä oli meidän porukkaa ja siellä oli polttoaineryhmä ja kaiken maailman polttoaineet ja työkonehallit ja työkoneet. Mä naureskelin itseseni, että tää on ko Kannaksen suurhyökkäyksen aikaan, että se on äkkilähtö ja sassiin lähettiin. Muut on tulossa ja me paetaan vanhdilla pois. Ja näinhän se kyllä onnistu.”⁶⁶ Purkutytöt oli saatava aikataulunmukaisesti alkuun, mitä purkuprojektista vastaava piti yhtenä raskaimmista ajoista koko hankkeessa⁶⁷.

”Kun siihen nyt päädyttiin, että se puretaan ja laaditaan kumman kiireesti suunnitelma, niin sitten itse ja muutamat, jotka nyt on tässä ollu, ja myös meidän toimitusjohtaja katso, että ei se [Hanasaari A] nyt noin vaan salaa yhtäkkiä häviä, vaan täytyy tätä historiaa kunnioittaa ja tätä, mitä

monet on tehny työtä siellä. Sekä voimalaitosaikana että myös kulttuurilaitosaikana. Ja siitä sitten tuli HäTalteen-projekti, joka tarkoittaa perinneprojektia. Ja oikeestaan mä oon niin itse ajatellu, että kymmenen vuoden päästä, kun sitä enemmän kaikotaan, tai kahdenkymmenen vuoden päästä, niin ei tarttis niin kauheesti hävetä sitä, ettei tullu oiettua edes sitä talteen.” Näin muistelee perinteen keruun aloitusta Helsingin Energian ympäristöjohtaja Martti Hyvönen⁶⁸.

Dokumentointiprojektin toteutustavoista oli voimalaitoslaisilla mielipiteitä⁶⁹. Yleisesti ottaen visuaalinen dokumentointi sekä haastattelut nähtiin oivallisina tapoina tallentaa teollista perintöä Hanasaari A:sta. Itse purkua tallennetaan still-kameralla, joka on sijoitettu Hanasaari B -voimalaitoksen ikkunaan. Osa Helsingin Energian työntekijöistä koki myös materiaalsen kulttuurin, esineistön ja laitteiston, tallentamisen tärkeäksi. ”Iän myötä, eihän nyt nuorena paljon jaksanu, et sanotaan viimisen kymmenen [vuoden aikana], sillonhan tavaralla, jokaisel tavaralla on oma kertomus: mitä se on, mihin se liittyy. Ja ehkä ku ite kypsyy niin oppii näkeen asioita toisel taval. ... Ja samal lailla tää [Hanasaari] A:kin ois ker-tonut meille tekniikan kehitystä ja historiaa, miks

sillon toimittiin noin, miks siellä on vaik tollaset sähkösuodattimet, oliko kaubee tarve saada lämpöä ja sähköä, tämmösiä asioita.”⁷⁰

Helsingin Energia käynnisti purkupäättöksen jälkeen välittömästi sisäisen selvityksen Hanasaari A:n museaalisten arvojen kartoittamisesta, jonka pohjalta osittaista museointia tultiin tekemään. Kunnossapitoinsinööri Kaj Luukko teki muiston Hanasaari A:n museoarvoista. Muistiossa todetaan, että Hanasaari A on teknisesti lähes alkuperäisessä kunnossa. Laitokselle ei ole tehty mitään suuria modernisointeja tai muita laajempia laiteusintoja. Jopa automaatiolaitteet ovat alkuperäiset. Muistiossa on myös joitakin teknisiä huomioita Hana-

Väliaikaisvarastoon siirrettyä museoitavaa esineistöä Hanasaari A:sta. Kuva: Arja Jurasch, Helsingin Energian arkisto.

saari A:n ainutlaatuisuudesta. Esimerkiksi ykköskoneiston hiilimyllyt ovat iskulevy-myllyjä, joita ei ole A:n jälkeen ollut Suomessa käytössä yhdessäkään toisessa hiilivoimalaitoksessa. Hanasaari A:ssa ne ovat edelleen alkuperäisen rakenteen mukaisia. Hanasaari A:n turbiinit ovat kolmipesäisiä väliotto-lauhdutusturbiineja, joita vastaavaa rakennetta ei ole yhteistuotantolaitoksessa käytetty muualla. Kolmipesäisinä näin pieniä turbiineja ei ole enää myöhemmin rakennettu. Huomioitavaa on muiston mukaan lisäksi se, että voimalaitoksen prosessitilat ovat yhtä suurta yhtenäistä tilaa, joka ei olisi enää myöhempinä aikoina ollut mahdollista rakentaa paloturvallisuussyistä. Eläkkeellä oleva projekti-insinööri Aarni Somerikko sekä kunnossapitoinsinööri Kaj Luukko laativat listat Hanasaari A:n tallennettavista laitteista ja järjestelmistä. Somerikon listan esineistö painottuu mittaus- ja säätölaitteisiin sisältäen esimerkiksi yhden säätöpiirin komponentit. Luukon lista oli täydentävä painottuen erityisesti muotoilullisiin seikkoihin.

Jokaisesta prosessitilasta otettiin talteen listojen mukaisesti esineistöä. Edustetuiksi tulivat näin kattilalaitos, turbiinilaitos, kaukolämpöjärjestelmä, merivesijäähdytys, sähköautomaatio, vedenkäsittely ja valvomo. Lopullista sijoituspaikkaa kaikilla esineillä ei toistaiseksi ole. Osa esineistöstä päättyi Helsingin kaupunginmuseoon, osa Tekniikan museoon. Osa esineistöä oli niin suurikokoista, etteivät museot voi-

neet ottaa niitä haltuunsa. Osaa esineistöä suunniteltiin hyödynnettäväksi Taideteollisen korkeakoulun projektissa. Osa taas tulee päätyämään Hanasaari B:hen muistoksi viereisestä vanhasta voimalaitoksesta.

LOPUKSI

*”Saaren nimi, jota kulkijamme tuskin tiesi, oli Hanasaari. Tuo nimi oli saava aivan uudenlaisen arvolatauksen ja sen ansiosta säilyvä aikakirjoissa silloinkin kun itse saaresta ei enää olisi mitään nähtävissä.”*⁷¹ Nämä diplomi-insinööri Toivaisen arvot ovat jälleen 40 vuoden jälkeen muutoksen tilassa. Samalla tavoin kuin pieni kalliainen saari on lähestulkoon kadonnut yhteisöllisestä muististamme, myös Hanasaari A -voimalaitosta rouhitaan maan tasalle uuden asuinalueen ja uusien arvojen sekä merkitysten tieltä. Dokumentointiprojektin kautta pystymme kuitenkin säilyttämään ainakin osan Hanasaari A:n perintöä, niitä merkityksiä ja arvoja, joita siihen liitettiin sen puolivuosisataisen elinkaaren aikana.

Mitä tallennettu teollinen perintö sitten Hanasaari A:n tapauksessa on? Se on haastattelunauhoja ja niiden litteraatioita voimalaitoksen johtohenkilöistä, insinööreistä, laboratorion henkilökunnasta, voimalaitoksen käyttäjistä ja huoltajista: kattila- ja turbiinimiehistä, valvomon vuorotyöntekijöistä, sähkömiehistä, vedenkäsittelijöistä, konepajan työntekijöistä ja telinmiehistä. Haastattelut kattavat henkilöitä kesäharjoittelijoista mestareihin. Informantit muistelevat haastatteluissa laajasti elämänvaiheitaan ja työtään voimalaitoksessa. Käsittelyn kohteeksi tulivat varsinaisen työelämän kuvauksen lisäksi esimerkiksi työkavereiden kanssa vietetty vapaa-aika, asuminen työsuhteasunnoissa ja eläkeläisenä koetut asiat. Haastattelut kattavat myös Hanasaari A:n viimeiset vaiheet ja lopulta purkamispäätösprosessin ja laitoksen varsinaisen purkamisen.

Hanasaari A:n teollista perintöä ovat

myös useat kymmenet valokuvat itse laitoksesta ja siellä työskentelystä, valokuvat purkuprosessista sekä erilaiset videot voimalaitustyöstä ja siellä tehdystä kulttuuristyöstä. Materiaalista perintöä on lisäksi se esineistö, joka laitoksesta tallennettiin museoihin tai Helsingin Energialle. Näihin kaikkiin fyysisen perinnön elementteihin sisältyy Hanasaari A:n henkistä perintöä, muistoja laitoksen vaiheista ja siellä työskennelleistä ihmisistä. Koko Hanasaari A:n elämänsaari sen rakentamisesta purkamiseen on dokumentoitu monipuolisesti, jolloin valikoitunut osa sen historiasta tulee jäämään tulevien sukupolvien koettavaksi ja tutkittavaksi teolliseksi perinnöksi.

*”Hanasaari A:n turbiinilaitoksella koko 90-luvun työskennellyt kunnossapitomestari Reino Pankkonen nyökkää: Sen takia tämä oli niin hyvä laitos. Oli kuin Mersulla olisi ajellut. Se edusti alansa huipputa.”*⁷²

Kiitokset avuliaalle, innostuneelle ja asiantuntevalle Helsingin Energian väelle, erityisesti ympäristöjohtaja Martti Hyvöselle, kunnossapitoinsinööri Kaj Luukolle, projekti-insinööri Lars Waltzerille, informaattikko Heli Elorannalle ja tietopalvelusihteerille Arja Juraschille. Kiitokset myös kaikille informanteille.

FM Maija Kärki työskentelee tällä hetkellä Turun yliopistossa Kulttuurien tutkimuksen laitoksella museologian oppiaineessa sekä Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistoissa. Kärki opettaa myös sivutoimisesti museologiaa Porin Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksella.

¹ Toivainen 1967, 7

² Pirskeet Hanasaareissa. Sähkösanoma 1/1967, 4

³ Ks. Turpeinen 1984

⁴ Aalto 2006, 9, 15, 18

⁵ TYKL/spa/519:informantti 45

⁶ Aalto 2006, 18–19

⁷ Aalto 2006, 36, voimalaitoksen eläkkeellä olevan johtajan Osmo Arposen juhlapuhe Hanasaari B:n 30-vuotistilaisuudessa 11.6.2004

⁸ Esim. TYKL/spa/519:informantit 4, 19, 23, 41

⁹ TYKL/spa/519:informantti 13

¹⁰ Aalto 2006, 36

¹¹ Arponen 2004

¹² TYKL/spa/519:informantti 46

- ¹³ Aalto 2006, 19–20
- ¹⁴ TYKL/spa/519:informantti 43
- ¹⁵ esim. TYKL/spa/519:informantit 43, 44, 47
- ¹⁶ esim. TYKL/spa/519:informantit 6, 20, 30, 31, 43
- ¹⁷ esim. TYKL/spa/519:informantti 43
- ¹⁸ mm. TYKL/spa/519:informantit 1, 32, 39, 44
- ¹⁹ TYKL/spa/519:informantti 43, ks. myös TYKL/spa/519:informantit 13, 41
- ²⁰ TYKL/spa/519:informantti 13
- ²¹ TYKL/spa/519:informantti 43
- ²² esim. TYKL/spa/519:informantti 44
- ²³ TYKL/spa/519:informantti 13
- ²⁴ TYKL/spa/519:informantti 43
- ²⁵ esim. TYKL/spa/519:informantti 39, 44
- ²⁶ TYKL/spa/519:informantti 13, 29, 46
- ²⁷ esim. TYKL/spa/519:informantit 1, 4, 9, 32, 44
- ²⁸ TYKL/spa/519:informantti 29
- ²⁹ TYKL/spa/519:informantit 45, 47
- ³⁰ mm. TYKL/spa/519:informantit 1, 9, 19, 28, 43, 44
- ³¹ esim. TYKL/spa/519:informantit 13, 41, 43
- ³² Kerta kaikkiaan liikaa, Sähkösanoma 1976, 11
- ³³ esim. TYKL/spa/519:informantit 13, 43, 46
- ³⁴ TYKL/spa/519:informantit 1, 2, 28, 40, 46
- ³⁵ Asbestia vastaan voidaan taistella vain etukäteen. Sähkösanoma 3/1987, 12–13
- ³⁶ TYKL/spa/519:informantti 8
- ³⁷ TYKL/spa/519:informantti 20
- ³⁸ TYKL/spa/519:informantti 34, ks. myös esim. TYKL/spa/519:informantti 44 sekä Pienestä vesilab-rasta kansainvälisesti arvostettuun tutkimustoimintaan, Sähkösanoma 2/1990, 14–15
- ³⁹ Edessä historiamme suurin uudelleenmiehitys, Sähkösanoma 5/1996, 6–7, ks. myös TYKL/spa/519:informantit 11
- ⁴⁰ Galkin-Aalto 2004, 7, ks. myös TYKL/spa/519:informantti 26
- ⁴¹ Aalto 2006, 46
- ⁴² TYKL/spa/519:informantti 45
- ⁴³ Esim. TYKL/spa/519:informantti 46
- ⁴⁴ TYKL/spa/519:informantti 8
- ⁴⁵ Galkin 2002, 4
- ⁴⁶ Galkin 2002, 4
- ⁴⁷ Aalto 2006, 47
- ⁴⁸ TYKL/spa/519:informantti 24
- ⁴⁹ Sähköpostiviesti Taideteollisen korkeakoulun opettaja Janne Virkkuselta ympäristöjohtaja Martti Hyvöselle 31.10.2007
- ⁵⁰ Pelasta Hanasaari A -sivusto, Scadden 2001
- ⁵¹ TYKL/spa/519:informantit 11, 19, 20, 41, 43
- ⁵² TYKL/spa/519:informantti 11
- ⁵³ Esim. TYKL/spa/519:informantit 8, 11, 35
- ⁵⁴ Pirvola 2007, 72
- ⁵⁵ TYKL/spa/519:informantti 24
- ⁵⁶ Helsingin Sanomat 23.11.2006, 25.2.2007 ja 13.4.2007
- ⁵⁷ Jarmo Huhtasen blogi-kirjoitukset: 5.11.2006, 14.11.2006, 22.11.2006 ja 5.12.2006
- ⁵⁸ TYKL/spa/519:informantti 7
- ⁵⁹ TYKL/spa/519:informantti 24
- ⁶⁰ TYKL/spa/519:informantti 24, ks. myös TYKL/spa/519:informantit 8, 19, 20, 43
- ⁶¹ Aalto 2006, 57–58, ks. myös Kalasatama -projekti Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston nettisivuilta <http://www.hel.fi>
- ⁶² Huhtanen: Helsingin Sanomat 13.4.2007, ks. myös Hanasaaren asemakaavallinen ideakilpailu 3.11.2006–13.2.2007. Arvostelupöytäkirja
- ⁶³ Hämäläinen: ”Laivatalot” rantautuvat Hanasaaren kärkeen, Helsingin Uutiset 13.4.2007
- ⁶⁴ TYKL/spa/519:informantti 35
- ⁶⁵ Esim. TYKL/spa/519:informantit 19, 41, 43
- ⁶⁶ TYKL/spa/519:informantti 11
- ⁶⁷ TYKL/spa/519:informantti 38
- ⁶⁸ TYKL/spa/519:informantti 8
- ⁶⁹ esim. TYKL/spa/519:informantit 19, 38, 43
- ⁷⁰ TYKL/spa/519:informantti 43
- ⁷¹ Toivainen 1967, 7
- ⁷² Huhtanen: Helsingin Sanomat 25.2.2007

LÄHTEET:

Painamattomat lähteet:

Helsingin Energian arkisto

Dokumentointiprojektin aineistot on tallennettu Helsingin Energian arkistoon.

Arponen, Osmo. Juhlapuhe Hanasaari B:n 30-vuotistilaisuudessa 11.6.2004.

Luukko, Kaj. Muistio Hanasaari A:n museoarvoista 28.6.2007.

Sähköpostiviesti Taideteollisen korkeakoulun opettaja Janne Virkkuselta Helsingin Energian ympäristöjohtaja Martti Hyvöselle 31.10.2007.

Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot:

Sitomaton primaariaineisto

Haastattelut cd:ellä: TYKL/spa/517 ja TYKL/spa/518

Haastattelulitteraatiot: TYKL/spa/519:informantit 1–47

Internet-lähteet:

<http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/kansatiede/tutkimus/tutkimushistoria/teollisuus.html> 7.12.2007

<http://www.hel.fi>, Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston Kalasatama -projekti 13.1.2008

Helsingin kaupunginvaltuutetun Osku Pajamäen blogi-kirjoitukset 5.11.2006 ja 4.12.2006: <http://www.osku.net/> 13.1.2008

Helsingin Sanomien toimittajan Jarmo Huhtasen blogi-kirjoitukset 5.11.2006, 14.11.2006, 22.11.2006, 5.12.2006: <http://www.blogit.hs.fi/helsinki/> 13.1.2008

Pelasta Hanasaari A -sivusto: <http://hanasaari.hopto.org/> 13.1.2008

Opinnäytteet:

IHAMÄKI, Pirjo. *Muutoksia A. Ahlström Osakeyhtiön Noormarkun ruukin voimalaitoksilla vuosina 1896–2004*. Turun yliopiston Kulttuuriperinnön tutkimuksen pro gradu -tutkielma 2007.

KÄRKKÄINEN, Merja. *Saabaja liukuhihnalta. Tutkimus Uudenkaupungin autotehtaan kulttuurisesta muutoksesta vuosina 1969–1990*. Turun yliopiston Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen laudatur -tutkielma 1997. Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TYKL/kk/2005.

PIRVOLA, Ilkka. *Raamit vai monumentti? Tutkielma voimalaitosten arkkitehtuurin kehityksestä suomalaisessa kaupunkiympäristössä*. Turun yliopiston taidehistorian pro gradu -tutkielma 2007.

RANTALA, Taina. *Kaipolan tehdasyhdyskunta 1952–1991. Tehdasyhdyskunnan pysyvyys ja muuttuminen tila-käsitteen kautta nähtynä*. Turun yliopiston Suomalaisen vertailevan kansatieteen laudatur -tutkielma 1995. Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TYKL/kk/1952.

SILTANEN, Mervi. *Palkkatyöntekijöiden elämänsstrategiat – paperityöntekijäperheet Mäntässä*. Turun yliopiston Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma 1996. Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TYKL/kk/1977.

Painetut lähteet:

AALTO, Laura. *Sörnäisten energiahuoltoalue*. Edita Prima Oy, Helsinki 2006.

Asbestia vastaan voidaan taistella vain etukäteen. *Sähkösanoma* 3/1987, 12–13.

Edessä historian suurin uudelleenmiehitys. *Sähkösanoma* 5/1996, 6–7.

FÄGERBORG, Eva. *Miljoner och my. Kunskapssyn och tänkande på en verkstadsindustri*. Nordiska Museets handlingar 120. Lund 1996.

GALKIN, Marina. Taiteilija ikuisti Hanasaari A:n ainutlaatuisen tunnelman. Teollisuuselementit ja

ihminen kohtaavat Voimala-näyttelyssä. *Impulssi* 12/2002, 4.

GALKIN-AALTO, Marina. Valokuvaaja Ilkka Pohjanpalo eläkkeelle. Visualisti nauttii voimalaitosmiljööstä. *Impulssi* 1/2004, 7.

GUSTAVSSON, Anders. *Kultural Research in Germany and Scandinavia Presented at a Nordic Research Course in Uppsala. Ethnologia Scandinavica*. Vol. 23. 1993.

Hanasaaren asemakaavallinen ideakilpailu 3.11.2006–13.2.2007. Arvostelupöytäkirja. *Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston julkaisuja* 7/2007. Helsinki 2007.

HENTILÄ, Seppo. Työväenhistoria, itsenäinen tieteenala? Katsaus länsisaksalaiseen tutkimukseen. *Jännittävä työväenhistoria: Hannu Soikkasen 60-vuotisjuhlakirja* 4.8.1990. Työväen Arkiston julkaisuja N:o 3. Helsinki 1990.

HUHTANEN, Jarmo. Hanasaarelle koittaa kolmas elämä. Koneita ja laitteita irrotetaan museoihin ja ympäristötaiteeksi. *Helsingin Sanomat* 25.2.2007.

HUHTANEN, Jarmo. Hanasaaren A -voimalan purku nosti puolustajat vastarintaan. *Helsingin Sanomat* 23.11.2006.

HUHTANEN, Jarmo. Hanasaaren ideakilpailun voittaja esittää kaarevia suurkortteleita. Hanasaaren kärkeen suunniteltujen asuntojen hintoja ei tiedetä. *Helsingin Sanomat* 13.4.2007.

HÄMÄLÄINEN, Jukka. "Laivatalot" rantautuvat Hanasaaren kärkeen. *Helsingin Uutiset* 13.4.2007.

KALELA, Jorma. Muistitietotutkimus ja historialliike. *Kotiseutu* 1/1984.

KALELA, Jorma. The Challenge of Oral History – the Need to Rethink Source Criticism. Ed. Ollila, Anne: *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Helsinki 1999.

Kerta kaikkiaan liikaa. *Sähkösanoma* 4/1976, 11

KIRVEENNUMMI, Anna. Etnologian arkea ja empiriaa: elämäntapa tutkimuksellisenä ongelmana. – *Arki ja ympäristö: Matti Räsänen 60-vuotta* 8.5.1994. *Scripta Ethnologica Aboensia* 41. Turun yliopisto, Turku 1994.

LEIMU, Pekka. *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan*. Tutkimus Forssan puuvillatehtaan työntekijöistä 1840-luvulta 1980-luvulle. Museovirasto. Tutkimusosasto. Työväenkulttuuriprojektin julkaisu N:o 2. Toim. Antti Metsänkylä. Helsinki 1983.

LUNDIN, Susanne. "En liten skara äro vi..." *En studie av typografer vid 1900-talets första decennier*. Carlssons, Stockholm 1992.

METSÄNKYLÄ, Antti. Nordic coordination in the study of workers' culture. An expanding field of ethnological research from the Finnish perspective. *NIF Newsletter* 1. Turku 1986.

METSÄNKYLÄ, Antti & SUUTARI, Pirkko. Työryhmä:

- verstakko. Raportti lasinpuhalluksesta Nuutajärven tehtaalla. *Työväenkuulttuurijulkaisu* 7. Tammi-saari 1992.
- Muistitiedon tutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Toim. Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. Tietolipas 214. Haka-paino Oy, Helsinki 2006.
- Pienestä vesilabrasta kansainvälisesti arvostettuun tutkimustoimintaan. *Sähkösanoma* 2/1990, 14–15.
- Pirskeet Hanasaarella. *Sähkösanoma* 1/1967, 4–6.
- SAPPINEN, Eero. *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä.* Kansatieteellinen arkisto 46. Vammalan Kirjapaino Oy, Helsinki 2000.
- Satama ja liikenne Hanasaaren riasat. *Sähkösanoma* 1/1981, 14–16.
- SCADDEN, Richard A. Adaptive Re-use of Obsolete Power Plants. *Technical Paper* 1/2001.
- TALVE, Ilmar. Suomalainen kansatiede. Tähänastista kehitystä ja tulevaisuuden tehtäviä. *Sananjalka* V. Suomen kielen Seuran vuosikirja. Turku 1963.
- TALVE, Ilmar. Kaupunkikansatieteen nykytilanteesta. *Kaupunkikansatieteellinen symposiumi 14.-15.12.1983.* Satakunnan museo, Pori. Satakunnan Museon Julkaisuja 4. Toim. Timo Juhani Virtanen. Pori 1985.
- THOMPSON, Paul. *The Voice of the Past.* Oral History. Oxford University Press, Oxford 1988.
- TOIVAINEN, Eino. Kallioisen saaren tarina. Eli kuinka tehtiin Hanasaari. *Sähkösanoma* 1/1967, 7–9.
- TURPEINEN, Oiva. *Energiaa pääkaupunkiseudulle. Sähkölaitostoimintaa Helsingissä 1884-1984.* Weilin + Göös, Espoo 1984.
- WIKDAHL, Magnus. *Varvets tid. Arbetsliv och kulturell förändring i en skeppsbyggerstad.* Gidlunds bokförlag, Stockholm 1992.
- Voimalaitossiivoajan työ on raskasta. *Sähkösanoma* 4/1983, 4–5.
- YLIAHO, Timo. Tehtaalainen Lounaisessa Hämeessä. Jokioisten naulatehtaan työntekijän muotokuva n. 1900–1940. *Työväenkuulttuuriprojektin julkaisu* 3. Helsinki 1984.
- YLIAHO, Timo. Muuttuva työ. Kansatieteellinen raportti työn muuttumisesta Chymoksen tehtailla 1906–1984. *Työväenkuulttuuriprojektin julkaisu* 5. 1986.
- YLIAHO, Timo & SNELLMAN, Hanna. Tehtaalainen Helsingissä. Pitkän sillan pohjoispuoli ja leipomo-työntekijät ennen toista maailmansotaa. *Työväenkuulttuuriprojektin julkaisu* 6. Jyväskylä 1991.